

Homo sapiens v zajetí ekonomie aneb o sledování (pravého) užitku

(Recenze: Sedláček, Tomáš: *Ekonomie dobra a zla*. 1. vydání, Praha, Nakladatelství 65. pole, 2009, 270 s., ISBN 978-80-903944-3-8.)

Dana Kovanicová*

Kniha, která byla vydána již v minulém roce a která se těší u laické veřejnosti neobvyklému zájmu, vzbudila v odborných kruzích (akademickou půdu nevyjímaje) jen vlažný, spíše však odtahitý zájem, pokud jimi nebyla vůbec zamítnuta jako nedostatečně profesionální. To je určitou výzvou vrátit se k ní znovu; časový odstup od jejího vydání může v takovém případě jen prospět.

Autor se rozhodl podívat se na ekonomii netradičně: jak uvádí v první, úvodní kapitole, nestuduje ji ani sice, ale nastavuje jí zrcadlo zabarvené tu spíše filosoficky, tu zase psychologicky, religiózně či eticky. Odpověď na ústřední otázku, zda (a jak) se vyplácí dobro či zda je dobro mimo ekonomický kalkul, hledá nejdříve v „pradávné ekonomii“ (jak kap. 2 nazývá). Sleduje, jak se k těmto problémům stavěli Sumerové, Hebrejci, antičtí myslitelé a křesťané. Vznik ekonomie jako vědy demonstruje (v kap. 3) na jejích zakladatelích: Descartovi, Mandevillovi a Smithovi. Pomyslná osa dotazování po ekonomii dobra a zla pokračuje odvážnými myšlenkami (kap. 4), jako např.: čemu dát přednost v ekonomii – individuálnímu utilitarismu nebo obecnému dobru? Je ekonomie založená na matematických modelech vědou? Jsou ekonomické modely v praxi použitelné? Měla by mít ekonomie morální rozměr? Závěrečná, pátá kapitola pojednává otázku, zda je krize dobrá nebo zlá.

Je nesporné, že autor nalézá v dědictví starých civilizací mnoho zajímavých myšlenek, jež mohou být naprostou novinkou zejména těm, kteří se s dávnými civilizacemi setkávají touto cestou poprvé. V této souvislosti vyvstává otázka, proč nebyl mezi ně zahrnut Egypt, který by autorovi poskytl bohaté podklady pro studium dané problematiky. Studium starých civilizací z nových, neotřelých východisek je nesporným přínosem, na druhé straně tak široký záběr, jaký autor do „historické“ kapitoly zahrnul (od Sumerů až ke Komenskému) nutně vede k tomu, že autor vybírá (spíše náhodně) detaily, které prezentuje převážně formou citací. To bychom mohli akceptovat snad ještě v případě *Eposu o Gilgamešovi*, mnohem méně již v dalších případech. V tak bohatých pramenech jako je *Bible*, antičtí klasikové či Komenský není obtížné zvolit jiné citace, které by nemusely do předkládané mozaiky zapadat, či by dokonce mohly vyžadovat jinou interpretaci. Potíž také spočívá v tom, když se pracuje s literaturou, která je psána v jazyce odlišném od jazyka, v němž dané dílo vzniklo. Při překladech vzniká mnoho nejasností, volba určitého příhodného termínu závisí mnohdy na vědomostech překladatele i na jeho schopnosti pochopit správně původní text. Na omluvu autora je třeba uvést, že texty, s nimiž autor v této části pracoval, mají nezřídka dvojí smysl – vedle doslovného chápání jsou mnohdy myšleny jako podobenství, jehož pravý význam má být před nepovolanými skryt.

---

* Prof. Ing. Dana Kovanicová, CSc. – profesorka; Katedra finančního účetnictví a auditingu, Fakulta financí a účetnictví, Vysoká škola ekonomická v Praze, nám. W. Churchilla 4, 130 67 Praha 3; <kovanicd@vse.cz>.

Nežli opustíme vhléd do historie, rádi bychom se zde zastali dvou klasiků: Epikura a Platona. Nejdříve k Epikurovi. V knize se uvádí (s. 73): „Nebudeme schopni zcela pochopit morální vývoj *homo oeconomicus* bez porozumění sporu epikurejců a stoiků, neboť právě zde se zrodila filosofie, která se později stala neodmyslitelnou součástí ekonomie. Jedná se o hédonismus filosofa Epikura, ... Tak vznikl utilitarismus, učení, které položilo filosofický a matematický základ nauce o maximalizaci užitku v modelu *homo oeconomicus*.“ V kategoriích morálky to znamená, že Epikurovu etiku tvoří egoismus, prozíravost (proti té bychom snad nic neměli), kalkul a vypočítavost (tedy principy, na nichž spočívá moderní ekonomie). Zkusme se zamyslet nad tím, kolik z těchto negativních vlastností je obsaženo ve výroku samotného Epikura: „*Život plný slasti¹ je nemožný bez života plného pochopení, morálních standardů a spravedlnosti. A život plný pochopení, morality a spravedlnosti není možný bez života plného slasti*“. První pokus porozumět tomuto výroku se musí setkat s nezdarem. Vždyť každá z těchto vět si vnitřně protiřečí: jak sloučit požadavek slasti s životem plným morálních standardů, spravedlnosti a pochopení? Pozornost je třeba zaměřit na to, co Epikuros rozumí pod pojmem „slast“ (*hédoné*), jíž přikládá nejvyšší hodnotu pro člověka. V Encyklopedii antiky (1973) nalézáme vysvětlení: Epikuros tím nemyslí rozkoše prostopášníků, ale stav, kdy člověk necítí bolest v těle ani neklid v duši. (Řekli bychom, že v moderním pojetí jde o morální definici štěstí.) Za podmínku pro dosažení duševního míru pokládá (na rozdíl od stoiků) správné poznání podstaty světa (jež je pro něj především otázkou etickou). Zde přijal hlavní zásady Démokritova atomismu, ale nepodřídil se jeho přísně deterministickému pojetí pohybu atomů: aby mohl teoreticky zdůvodnit svobodu vůle, o níž nepochyboval, zavedl do atomismu moment náhody.

Kde se ale vzala ona po staletí přetrvávající jistota, že Epikuros byl nemorální požitkář? Z dokonale zacílených pomluv podložených nenávisť. Epikuros byl důsledný a ve správném poznání spatřoval cestu k potírání bludných představ, které (podle jeho přesvědčení) tehdy jeho současníci – idealističtí filosofové – a později na ně navazující křesťanští teologové – zastávali jako neomylné.² Není bez zajímavosti, že proti přetrvávajícímu očerňování Epikura vystoupil v 17. stol. významný matematik, fyzik a filosof P. Gassend, který o Epikurovi napsal řadu knih a který mj. obnovil jeho učení o atomech, což mělo později dalekosáhlý vliv na vývoj fyziky a chemie. A tak nám zbývá jediné – za všechna ta staletí ponižování říci alespoň: Epikure, promiň.

Přejdeme k Platonovi. Spis *Ústava* (Políteá, lat. Res publica), v němž Platon nastínil uspořádání ideálního státu zajišťujícímu obecné blaho, napsal Platon sice již v období své zralosti, ale ve stáří sám pochopil, že zásady, které dříve zastával, jsou mimo realitu. K problémům uspořádání společnosti se proto v pozdním věku znovu vrátil a zpracoval je ve spisu *Zákony* (Nomoi, lat. Leges). Zde se Platon vzdává myšlenek o výhradní vládě filosofů a odvolává nutnost zrušit u vládnoucího stavu a bojovníků existenci soukromého vlastnictví (jako nepřekonatelnou překážku občanské svornosti a kolektivního cítění). Škoda, že o tomto spisu – mnohem závažnějším než *Ústava* – není v publikaci ani zmínka. *Zákony* by se zejména dnes velmi hodily, protože jsou pokusem o řešení krize, do níž se dostaly městské státy. Platon identifikoval řadu příčin, které tehdy ke krizi vedly a jejichž existence přetrvává do dnešní doby.³

Proměny člověka v době vědecké a Rouhavé myšlenky – tak jsou nazvány další kapitoly, které následují po rozsáhlé, spíše filosoficky a religiózně zaměřené předchozí části knihy.

¹ V závorce se za slasti uvádí *pleasure*. Ale je to obojí správný překlad z řečtiny?

² Napadá nás analogie: cožpak Ježíšovi se za totéž nedostalo od farizeů mnohem horšího trestu?

³ Spis *Zákony* je dostupný v němčině na <<http://www.opera/platonis.de/Nomoi.html>>.

Dobou vědeckou má autor zřejmě na mysli dobu, kdy o ekonomii můžeme hovořit již jako o vědě, i když ne plně v dnešním pojetí. Zde si dovolíme malou odbočku. Abychom na tuto dobu nebyli příliš pyšní, je dobré si připomenout, že věda byla systematicky pěstována hojně už v předchozích dobách. Např. vědomosti babylonských a egyptských kněží byly obdivuhodné, i když byly uchovávány před obecným lidem v tajnosti.⁴ Bohatstvím osobností, které dali základ řadě vědeckých disciplín, překypovala zejména antika – za všechny vzpomeňme alespoň legendárního filosofa, matematika a astronoma Pythagora či již dříve zmíněného Démokrita, s nímž jsme se setkali jako se zakladatelem atomismu. On se ale vedle toho zabýval i matematikou, geometrií, zeměpisem, zemědělstvím, otázkou uspořádání společnosti a řadou filosofických disciplín. Jako první přišel dokonce s teorií mnoha světů: ve vesmíru pravděpodobně existuje nepředstavitelně velký počet planet podobných naší zemi.

Tak tedy zpět k ekonomii jako vědecké disciplíně. V obou jmenovaných kapitolách autor cíleně využívá materiálu, který zpracoval v předchozí, poměrně ambiciózní a proto i obtížnější uchopitelné části. Tentokrát však s ním pracuje mnohem sevřeněji, v užším rámci ekonomie samotné. Především, že obě tyto kapitoly považují za velmi zdařilé, a to zejména pro jejich provokativní charakter. Autor tu představuje ekonomii jako „nejpokročilejšího potomka kartesiánského ega“: její východiska spočívají na Descartově zúžení člověka na jakýsi mechanický konstrukt, čímž lze v ekonomii vše (nejlépe s pomocí matematiky) objasnit. Kdo je tím člověkem? Člověk ekonomický – homo oeconomicus, člověk bez citů a skrupulí, jednající výhradně a bezohledně ve svůj vlastní prospěch, tedy utilitaristicky. Autor konstatuje (a podrobuje kritice), že právě tato neochvějná víra v utilitární kalkul člověka, v jeho naprostý sebezájem, je inherentní součástí moderní ekonomie. Tím se pochopitelně nemůže zavděčit teoretickým ekonomům. Tak Skopeček a Loužek (2009) namítají, že skuteční ekonomové chápou tuto vědu v celé šíři – tedy jako vědu o chování člověka; moderní utilitarismus považují za jeden z průkopnických přístupů uplatňovaných ve společenských vědách. Nejen oni, ale i Čapek (2009) obhajují využívání matematiky v ekonomii.

Po Descartovi si autor bere „na mušku“ Bernarda Mandevilla – skutečného to otce myšlenky neviditelné ruky trhu. Uvádí, že zatímco velcí otcové klasické liberální ekonomie působili především jako morální učitelé, Mandevillem se morální otázka zcela vytrácí a ekonomie se od etiky zcela distancuje, neboť ji považuje za irelevantní: vše co se děje, ať je to morální či vrcholně nemorální, pomáhá ekonomickému vzestupu a blahu celku. Autor dále upozorňuje, že A. Smith, kterému se připisuje myšlenka neviditelné ruky trhu, se od tohoto principu distancoval, když se hned v úvodu ke své knize *Bohatství národů* stroze ohradil proti pokusům převést veškeré lidské jednání na egoismus. To může být pro mnohé překvapením. Kovanic a Humber (2003) ve své knize *Economics of Information* (v části věnované revizi „neviditelné ruky“) provedli mj. analýzu četnosti výskytu tohoto výrazu ve zmíněném Smithově spisu a došli k závěru, že v celé knize čítající kolem 1000 stran se vyskytuje pouze jednou, a to v souvislosti s diskusí týkající se zahraničního obchodu. To by pro nevěřící nemuselo postačovat, připojíme proto ještě alespoň následující Smithův text dokládající, že Smith nemá nic společného s přesvědčením, že neviditelná ruka (trhu) přetavuje osobní neřesti v obecné blaho.

„Kdekoli je velký majetek, tam je velká nerovnost. Na každého bohatého musí existovat nejméně pět set chudých a blahobyť mnohých předpokládá chudobu mnohých.“⁵ ... „Obzvláště bohatí jsou nevyhnutelně zainteresováni na udržení stávajícího řádu věcí, jenž

⁴ Jejich znalostí využil Thalés z Milétu, když v květnu 585 př. l. předpověděl zatmění slunce.

⁵ Smith (1977a), Book V, Chapter 1, s. 766. Přeloženo autorkou.

jediný jim může zajistit držbu jejich vlastních výhod..... Pokud je stát ustaven na ochranu majetku, je ve skutečnosti zřízen na ochranu bohatých proti chudým či těm, kteří mají nějaký majetek proti těm, kteří nemají vůbec nic.“⁶

Autor upozorňuje také na rozpor mezi dvěma Smithovými díly: mezi filosoficko-sociálním spisem *Teorie mravních citů* a ekonomickým spisem *Bohatství národů* – rozpor označovaný jako „Das Adam Smith Problem“. Ke vztahu těchto dvou spisů se zajímavě vyjadřuje Čapek (2001), když mj. upozorňuje na přetrvávající omyly. Také Skinner se v rozsáhlé předmluvě k *Bohatství národů* (Smith, 1977b) věnuje otázce vztahu obou spisů. Upozorňuje, že sám Smith pohlížel na *Teorii morálních citů* a na *Bohatství národů* jako na dvě části jediného významného celku – jako na části grandiózního syntetického systému, který hodlal zkompletovat s objasněním základních principů práva a vlády a s rozličnými revolucemi, jak se udály v různých historických etapách vývoje lidstva. Snad by tedy nemusel být naznačený rozpor mezi oběma spisy tak veliký, kdybychom nezůstávali u studia jen jedné z nich.

V kapitole Rouhavé myšlenky se autor věnuje vztahu ekonomie k mýtům, k víře (ve smyslu neomylných postulátů, na nichž je ekonomie vybudována), k matematice a k postavení člověka ve světě. Obviňuje ekonomii, že si účelově konstruuje člověka tak, aby vyhovoval matematice, bez zpětného ověření realitou. Znovu klade otázku, co znamená „užitek, utilita“, s níž ekonomie s takovou samozřejmostí pracuje, aniž ho definuje. Dokládá, že model *homo oeconomicus*, na nějž jsou ekonomové tolik pyšní (neboť podle nich „zahrnuje všechny možnosti“), je spíše největší hanbou. Na pomoc volá filosofa M. Bubera: svět živých zahrnuje nejen hmotnou dimenzi (vztah individua v rovině „Já – Ty“, probíhající v hmotné dimenzi), ale i dimenzi, která onu hmotnou přesahuje (vztah „Já – Ono“). Dodejme k tomu: každý člověk by měl svůj život v obou dimenzích skloubit do harmonie. To by měl být onen pravý „bliss point“, který jako červená nit prochází (mnohdy skrytě) celou knihou a který lidstvo od prvopočátku své existence hledá, ať už ho nazývá slast, štěstí či jinak.

Jestliže ekonom Jan Švejnar (ve svém vyjádření na obalu knihy) přijímá autorovu knihu jako elixír, který dodává inspiraci a vizi pro další bádání, aniž musíme se vším souhlasit, pak se k němu (s výjimkou poslední kapitoly) přidávám. Kniha čerí příliš poklidné vody, narušuje stereotypy, klade znepokojivé otázky, a to nejen na poli ekonomie. Mnohé jistě opomíjí – mimo jiné nenalezneme v celé knize pojednání o sociálních důsledcích ekonomie, i když se jim na obecné úrovni přiznává důležitost a i když je ekonomie primárně vědou společenskou. K tomu (ale i dalším aspektům v knize neuvedeným) lze nalézt zajímavý komentář Kroupy (2009).

Poslední kapitola, nazvaná *Krise dobrá a krize zlá*, nenaplnila oprávněná očekávání. Jako by se autorova energie v předchozích kapitolách plně vyčerpala. Konstatování, že krize přišla, protože jsme všechno projedli, není myslící člověk ochoten přijmout ani od politika, natož pak od ekonoma. Kde se ekonomie (či spíše ekonomové) schovávala, když po celá desetiletí tolerovala (či dokonce ospravedlňovala) neustálé zadlužování státu ve jménu růstu? Nezaměňuje se tady příčina s důsledky? Je hezké nabádat ke spočinutí bez kvaltování, ale to může člověk, který se nemusí vyčerpávat bojem o pouhou existenci. Očekávali bychom, že bude autor klást otázky na tělo, že bude – tak jako v předchozích částech knihy – souhlasit nebo polemizovat se současnými světovými autoritami v oblasti ekonomie (jako je např. J. Stiglitz, P. Krugman, W. Sharpe – všichni ocenění Nobelovou cenou za ekonomii), kteří

⁶ Smith (1977a), Book I, Chapter 1, s. 771.

zaujímají ke krizi a ke společenskému (ne)řádu neortodoxní stanoviska. Že bude diskutovat o příčinách, které ke krizi tak velkého rozsahu vedly. Zamlčování není východiskem.⁷

A tak mne jako odpověď na otázku položenou v názvu kapitoly napadá přirovnání. Za socialismu vyvstala při studiu komunismu otázka, zda v něm budou peníze. Rádio Jerevan (jako tehdy nejmoudřejší) odpovídalo: u někoho ano, u někoho ne.

Závěr

Přes všechny výhrady stojí za to knihu si přečíst, a to z jednoho hlavního důvodu: je znepokojující, provokující. Vedle otázek ekonomických může napomoci v přemítání o vývoji lidstva, o smyslu bytí, o postavení člověka ve společnosti. Mnozí v ní naleznou odezvu vlastního neklidu a nejistoty, mnohým se otevře cesta k pramenům, z nichž autor čerpal a o které se oni dříve nezajímali. Hlavně by ale měla otevřít seriózní diskusi odborné veřejnosti o problémech, do nichž se lidstvo dostalo.

Literatura

- [1] Čapek, O. (2001): *Morální filosofie Adama Smitha*. [on-line]. Praha, Vysoká škola ekonomická v Praze, E-LOGOS/2001, c2001, [cit. 11. 3. 2010], <<http://nb.vse.cz/kfil/elogos/ethics/capek2-01.htm>>.
- [2] Čapek, O. (2009): *Nešťastný výlet Tomáše Sedláčka do dějin vědy*. [on-line], Praha, Tyden.cz, c2009, [cit. 8. 3. 2010], <<http://ocapek.blog.tyden.cz>>.
- [3] Kovanic, P. – Humber, M. (2003): *Economics of Information*. [on-line], Praha, c2010, [cit. 5. 3. 2010], <<http://www.math-gnostics.com>>, s. 579.
- [4] Kroupa, P. (2009): *Dobro a zlo v ekonomii. Díl I – VI*. [on-line], Praha, iDNES, c2009, [cit. 1. 3. 2010], <<http://premysljankroupa.blog.idnes.cz>>.
- [5] Skopeček, J. – Loužek, M. (2009): *Recenze – Tomáš Sedláček: Ekonomie dobra a zla*. Praha, Centrum pro ekonomiku a politiku, Newsletter – červenec, srpen, 2009.
- [6] Marek, P. (2008): *Finanční krize a předchozí laxní zájem teoretiků*. Český finanční a účetní časopis, 2008, roč. 3, č. 4, s. 104.
- [7] Smith, A. (1977a): *The Wealth of Nations*. Book I. – V. London, Pelican, 1977.
- [8] Smith, A. (1977b): *The Wealth of Nations*. Book I. – III. London, Pelican Books, 1977.
- [9] Svoboda, L. aj. (1973): *Encyklopedie antiky*. Praha, Academia, 1973.

---

⁷ Na tentýž problém naráží Marek (2008); podivuje se nad tím, že na výroční konferenci reprezentativního amerického časopisu American Economic Association, konané v r. 2008, se z 90 zveřejněných příspěvků zabýval aktuální problematikou hypotečních úvěrů pouze jediný příspěvek, ač právě potíže s hypotékami se považují za jednu z hlavních příčin současné finanční krize.

Homo sapiens v zajetí ekonomie aneb o sledování (pravého) užitku

Dana Kovanicová

ABSTRAKT

Recenze seznamuje se zaměřením knihy a jednotlivé kapitoly doplňuje rozsáhlejším komentářem. Konstatuje, že ústřední myšlenkou celého díla je hledání odpovědi na otázku, jaký je vztah mezi ekonomikou a dobrem jedince na jedné straně a ekonomikou a obecným dobrem na straně druhé. Oceňuje úsilí autora vytěžit z dědictví starých civilizací co nejvíce zajímavých myšlenek a pozastavuje se nad tím, proč do pradávnej ekonomie nebyl zahrnut vyspělý Egypt. Recenze rehabilituje Epikura, neoprávněně označovaného za amorálního člověka. Upozorňuje na pozdější Platonův spis *Zákony*, v němž Platon (oproti *Ústavě*) vypracoval realističtější koncept uspořádání společnosti. Souhlasí s autorem, že navzdory opakovaným tvrzením není pravým otcem neviditelné ruky (trhu) Adam Smith a dokládá, že Smithovi nebylo sociální cítění cizí.

Klíčová slova: Ekonomie; Matematika; Etika; Obecné dobro; Utilitarismus.

Homo Sapiens in the Captivity of Economics or about Watching of the (Right) Utility

ABSTRACT

Review informs on the book and its individual chapters commented by wider notes. States, that the central idea of the entire work is finding answers to the question, what is the relationship between the economies and good for an individual and between economics and welfare good. It appreciates the author's effort to gain plenty of interesting ideas from the heritage of ancient civilizations. Reviewer suspends why the mature Egypt was not included into the area's ancient economy and justifies Epicurus, wrongly considered as an amoral man. Points to the Plato's later work *Laws*, in which Plato (as opposed to the *Constitution*) had developed the concept of society organizing more practicably. Reviewer agrees with the author that, despite repeated claims, Adam Smith is not the true father of the invisible hand (of the market) and demonstrates that a social feeling was not strange to Smith.

Key words: Economics; Mathematics; Ethics; Welfare Good; Utilitarianism.

JEL classification: A12, N01.